DİL ARAŞTIRMALARI
Journal of Language Studies
Yıl/Year: 20, **Dönem**/Period: 2026-Güz/Autumn, **Sayı**/Number: 39
ISSN 1307-7821 | **e-ISSN** 2757-8003

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Research Article

Dağlık Altay Yazıtlarından Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtı Üzerine Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma

A New Reading and Interpretation on Manırlu-Kobı I (A-64) from the Mountainous Altai Inscriptions

Tümer Karaayak
Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik/Türkiye
e-posta tumerkaraayak@gmail.com
orcid 0000-0002-2322-9663
doi 10.54316/dilarastirmalari.1907190

Atıf
Citation
Karaayak, Tümer (2026). Dağlık Altay Yazıtlarından Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtı Üzerine Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma. *Dil Araştırmaları,* 39: 87-104.

Başvuru
Submitted
10.03.2026

Revizyon
Revised
06.07.2026

Kabul
Accepted
28.07.2026

Çevrimiçi Yayın
Published Online
06.11.2026

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two

ÖZ

Eski Türk Yazıtları, Türklerin dili, tarihi, kültürü ve sosyal hayatı hakkında önemli bilgiler veren temel kaynakların başında gelir. Türkler, Moğolistan coğrafyası başta olmak üzere Yenisey bölgesi (Hakasya ve Tuva), Kırgızistan (Talas), Kazakistan, Özbekistan, Dağlık Altay bölgesi ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi bölgelerde çok sayıda yazıt bırakmışlardır. Bu yazıtlardan Dağlık Altay Cumhuriyeti bölgesinde yer alanlar daha az araştırılmış ve çalışılmış olanlarıdır. Bu makalede daha öncesinde üzerinde bütünlüklü bir çalışma yapılmayan Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı ele alınmış ve bu yazıt için yeni bir okuma ve buna bağlı olarak yeni bir anlamlandırma ortaya konulmuştur. Makale, daha önceki yayınlarda yer verilen transkripsiyonların, transliterasyonların ve anlamlandırmaların değerlendirilmesini, yazıtın runik harflerinin tanımlanmasını, karşılaştırılmasını ve incelenmesini içermektedir. Ayrıca, Manırlu-Kobı II (A-65) yazıtının epigrafik işaretlerinden hareketle /d^1 p d^1 t^1 d^1 r^2 p y^1 ŋ r^2/ şeklinde transliterasyonun yapılabileceği, *(a)d(ı)p (a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p (a)y(ı) (e)ŋ(e)r* şeklinde okunabileceği ve '(kişinin) kafası karışık olunca sıkıntı(lı)$_2$ olup/hissedip çok korkar' şeklinde anlamlandırılabileceği önerilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Eski Türk Yazıtları, Dağlık Altay Yazıtları, Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtı.

ABSTRACT

Old Turkic Inscriptions are among the primary sources providing important information about the language, history, culture, and social life of the Turks. The Turks have left numerous inscriptions in regions such as Mongolia, the Yenisei region (Khakassia and

referees and confirmed to be free of plagiarism.

Tuva), Kyrgyzstan (Talas), Kazakhstan, Uzbekistan, the Altai Mountains region, and the People's Republic of China. Those located in the Altai Mountains region have been less researched and studied. This article examines the Manırlu-Kobı I (A-64) inscription, which has not previously been the subject of a comprehensive study, and presents a new reading of the inscription and, consequently, a new interpretation. The article includes an evaluation of the transcriptions, transliterations, and interpretations presented in previous publications, as well as the identification, comparison, and examination of the runic signs in the inscription. Furthermore, based on the epigraphic signs of the Manırlu-Kobı II (A-65) inscription, it has been suggested that it could be transliterated as /d^1 p d^1 t^1 d^1 r^2 p y^1 ŋ r^2/, read as *(a)d(ı)p (a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p (a)y(ı) (e)ŋ(e)r*, and interpreted as '(when a person's) mind is confused, he/she is/feels distress and becomes very afraid'.

Keywords: Old Turkic Inscriptions, Mountainous Altai Inscriptions, Manırlu-Kobı I (A-64) Inscription.

EXTENDED ABSTRACT

The Turks have left behind countless literary works reflecting their culture in the various regions where they have lived. Among these literary works, which provide important insights into the Turks' language, history, culture, and social life, the Old Turkic inscriptions stand out. These Turkic inscriptions are found primarily in Mongolia, as well as in the Yenisei region (Khakassia and Tuva), Kyrgyzstan (Talas), the Altai Mountains region, the People's Republic of China, and countries such as Kazakhstan and Uzbekistan. The most famous of these inscriptions—and the ones that have been the subject of the most research—are the Orkhon inscriptions in Mongolia. These are followed by the runic sign inscriptions along the banks of the Yenisei River in the Republics of Tuva and Khakassia (within the Russian Federation). The Old Turkic runic inscriptions in the Altai Mountains, however, have been studied and researched less extensively than the others. The research, which began with G. I. Spasskiy's discovery of a runic inscription in the Altai Mountains, continued in the 1930s as research teams conducted fieldwork in the Altai Mountains and uncovered several runic inscriptions and artifacts. In the 2010s, intensive search efforts continued with the aim of discovering new runic inscriptions, while new epigraphic documentation of previously discovered inscriptions was also carried out. Since 2017, work has continued on the three-dimensional documentation of inscriptions in the Altai region. Three-dimensional documentation technologies have enabled the revision of readings of previously known inscriptions and the decipherment of recently discovered ones.

The purpose of this study is to present a detailed and comprehensive analysis of the Manırlu-Kobı I (A-64) inscription, which belongs to the Mountain Altai group of inscriptions and has not previously been the subject of a comprehensive study. The study is based on an evaluation of the transcriptions, transliterations, and interpretations presented in previous publications, as well as the identification, comparison, and analysis of the inscription's runic signs, leading to a new reading and interpretation of the runic text. With this aim in mind, the study first provides information on the location, position, and condition of the lines of the Manırlu-Kobı I (A-64) inscription. Second, the study references the transcriptions, transliterations, and interpretations found in the works of researchers such as L. N. Tıbıkova, I. A. Nevskaya & M. Erdal (2012), Mozioğlu (2015, 2016), and K. Konkobayev, N. Useyev & N. Šabdanaliyev (2015, 2021)—who have published on the Manırlu-Kobı I (A-64) inscription—are included in this study. Although the inscription has been examined by previous researchers, no comprehensive reading proposal or comparative analysis has been presented to date. For this reason, L. N. Tıbıkova, I. A. Nevskaya & M. Erdal's .... *y(a)rok* ... '… light …' (Russian:

"…свет …"); E. Mozioğlu's .... *y(a)rok* ... '…. light/brightness …'; K. Konkobayev, N. Useyev, and N. Šabdanaliyev's ..... *(e)r(i)p b(e)g (a)t* '….. reach and shoot!' (Russian: "... достигнув, бек, стреляй!") have been evaluated using a chronological and comparative method. The structure of this section has been organized based on the reading and representation methods adopted in each study. In the third section of this study, a comparative list is presented of the letters identified in the catalogs by L. N. Tıbıkova, I. A. Nevskaya, and M. Erdal (2012) and by K. Konkobayev, N. Useyev, and N. Šabdanaliyev, alongside the letters proposed by us and those found in the Yenisei inscriptions. The identification and evaluation of the characters in the Yenisei inscriptions are based on the studies by D. D. Vasilyev (1983a, 1983b). In the fourth chapter of this study, an epigraphic analysis was conducted for each character appearing in the Manırlu-Kobı I (A-64) inscription. In this epigraphic analysis, the characters in the inscription were compared with those described in the catalog studies by L. N. Tıbıkova, I. A. Nevskaya, and M. Erdal (2012) as well as by K. Konkobayev, N. Useyev, and N. Šabdanaliyev, as well as with the letter forms observed in the Yenisey inscriptions; explanations regarding the identification of the letters were also provided. Furthermore, our own suggestions and evaluations regarding certain letters in the inscription were included. In the fourth chapter of the study, based on the epigraphic signs in the Manırlu-Kobı II (A-65) inscription, it is suggested that the inscription can be transliterated as /d^1 p d^1 t^1 d^1 r^2 p y^1 ŋ r^2/, and that *(a)d(ı)p (a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p (a)y(ı) (e)ŋ(e)r*, and that it can be interpreted as '(when a person's) mind is confused, he/she is/feels distress and becomes very afraid.' In the "Notes" section, which constitutes the sixth chapter of the study, the phrases *(a)d(ı)p*, *(a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p*, and *(a)y(ı) (e)ŋ(e)r* are examined in detail, and the aforementioned suggestions are substantiated based on examples selected from Old Turkic inscriptions and Old Uyghur texts.

0. Giriş

Türkler yaşadıkları çeşitli coğrafyalarda kendi kültürlerine dair sayısız edebî eser bırakmışlardır. Türklerin dili, tarihi, kültürü ve sosyal hayatı hakkında önemli bilgiler veren bu edebî eserlerin başında da Eski Türk yazıtları gelir. Türklere ait bu yazıtlar, Moğolistan coğrafyası başta olmak üzere Yenisey (Hakasya ve Tuva), Kırgızistan (Talas), Dağlık Altay bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti ile Kazakistan, Özbekistan gibi bölgelerde yer almaktadır. Bu yazıtlar, birkaç yüz örnekten oluşan zengin ve büyük bir külliyatı oluşturmaktadır. Dikili taşlar, kayalar ve gündelik eşyalar üzerine yerli bir yazı ile yazılmış olan bu yazıtlar, hem onları deşifre etmeye çalışan araştırmacılar için büyük bir zorluk teşkil etmektedir, hem de Türk dünyasının yazılı mirasının önemli bir parçası olarak bizlere değerli dilbilimsel ve tarihsel bilgiler sağlamaktadır. Bu yazıtlardan en ünlü olan ve üzerine en çok araştırma yapılanlar, Moğolistan'daki Orhon yazıtlarıdır. Bunları, Tuva ve Hakasya Cumhuriyetleri'nde (Rusya Federasyonu'nda) Yenisey Nehri kıyılarındaki runik mezar yazıtları izlemektedir. Dağlık Altay bölgesindeki Eski Türk runik yazıtları ise diğerlerine göre daha az incelenmiş ve çalışılmış olanlardır (Nevskaya ve Erdal 2015: 8; Nevskaya 2022: 153).

1675 ile 1899 yılları arasında Nicolaie Milescu (1675), Semen Ulianoviç Remezov, P. T. von Strahlenberg, D. G. Messerschmidt, P. E. Kuznetsov-Krasnoyarskiy, D. A. Klementz, P. S. Pallas, H. J. Klaproth, M. A. Castrén, N. A. Kostrov, E. F. Korçakov, A. V. Adrianov, I. T. Savenkov, N. M. Yadrintsev, A.O. Heikel, G. von der Gabelentz, J. G. Dévéria, O. Donner ve W. Radloff gibi araştırmacılar yazıtlarla ilgili ilk bilgileri derlemişlerdir (Aydın 2021: 347-349).

İlk yazıt(lar)ın keşfinin üzerinden yüzyıllık bir süre geçtikten sonra, G. I. Spasskiy tarafından Altay Dağları'nda runik harfli bir yazıt bulunması ile başlayan çalışmalar, V. V. Radloff'un alt kısmında runik harfli metnin yer aldığı gümüş kabı keşfi ve gümüş kapta bulunan runik harfli metnin P. M. Melioranskiy tarafından yayınlaması ile devam etmiştir (Nevskaya 2011: 10; Erdal ve Kubarev 2019: 230-231).

1930'lu yıllarda araştırma heyeti Altay Dağları'nda çalışma yaparak bazı runik harfli yazıtlar ve objeler keşfetmiştir. 1950'lerden itibaren A. İ. Minorsky, A. P. Okladnikov, B. H. Kadikov, E. M. Toşçakova, E. İ. Ubryatova, V. D. Kubarev, V. A. Koçeyev, S. V. Kiselyov, K. Seydakmatov, E. R. Tenişev, N. A. Baskakov, S. G. Klyaştornıy, D. D. Vasilyev, İ. L. Kızlasov, V. M. Nadelyaev, A. T. Tıbıkova, M. Erdal ve İ. A. Nevskaya gibi dilci, arkeolog ve tarihçi bilim insanları bu bölgedeki yazıtları çalışmıştır (Nevskaya 2011: 10; Erdal ve Kubarev 2019: 230-231; Tıbıkova ve Tıbıkova 2015: 186-192). 2010'lu yıllarda daha önce keşfedilen yazıtların yeni epigrafik belgelemeleri yapılarak yeni runik yazıtlar bulma düşüncesiyle yoğun arama çalışmaları devam etmiştir. Yazıtların bulunduğu bölgelerde devam eden yol inşaatları, tarımsal ve endüstriyel faaliyetler sebebiyle yazıtların belgelenmesi ve kataloglanması çalışmalarına hız verilmiştir. V. A. Koçeyev tarafından hazırlanan *Svod Drevnetyurkskikh Runicheskikh Pamyatnikov Gornogo Altaya* [Altay Dağlarındaki Eski Türk Runik Anıtlarının Listesi] bu yöndeki ilk girişimlerden birisi sayılabilir (Tıbıkova ve Tıbıkova 2022: 192-198).

Daha sonrasında bunu, L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal'ın 2012'de yayımladıkları *Katalog Drevnetyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov* [Dağlık Altay'daki Eski Türk Runik Anıtlarının Kataloğu], D. D. Vasilyev'in 2013 yılında yayımladığı *Korpus Tyurkskih Runiçeskih Nadpisey Yujnoy Sibiri. Çast' 1: Drevnetyurkskaya Epigrafika Altaya* [Güney Sibirya Türk Runik Yazıtlarının Korpusu, I. Bölüm: Altay'daki Eski Türk Epigrafisi] ve K. Konkobayev, N. Useyev ve N. Şabdanaliyev'in 2015'te yayımladıkları *Atlas Drevnetyurkskih pismennıh pamyatnikov Respubliki Altay* [Altay Cumhuriyeti Eski Türk Anıtları Albümü] ile 2021'te yayımladıkları *Atlas Drevnetyurkskih Pismennıh Pamyatnikov (v 7 tomah). Tom 1: Drevnetyurkskie Pismennıe Pamyatniki Respubliki Altay i Altayskogo kraya Rossiyskoy Federatsii* [Eski Türk Anıtları Atlası (7 cilt). Cilt I: Rusya Federasyonu Altay Cumhuriyeti ve Altay Bölgesi'nin Eski Türk Yazılı Anıtları] çalışmaları izlemiştir (Tıbıkova ve Tıbıkova 2022: 192-198). Bölgede yeni bulunan yazıtlar, L. Y. Tuguşeva, S. G. Klyaştornıy, G. V. Kubarev, B. M. Kindikov ve I. B. Kindikov gibi araştırmacılar tarafından geleneksel dokümantasyon yöntemleri ile yayımlanmıştır (Erdal ve Kubarev: 2019: 231).

2017 yılından itibaren Altay bölgesindeki yazıtların üç boyutlu belgelemesi çalışmalarına devam edilmektedir. Üç boyutlu belgeleme teknolojileri daha önce bilinen yazıtların okumalarının revize edilmesini ve yakın zamanda yeni bulunan yazıtların deşifre edilmesini (Nevskaya vd. 2018; Nevskaya ve Tıbıkova 2018; Vavulin vd. 2019; Nevskaya 2022) sağlamıştır. Bu keşifler, Yenisey ve Altay

bölgesi runik yazıtlarının bazı eski okuma önerilerinin yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmıştır (Nevskaya 2022: 153-154). Dağlık Altay bölgesindeki farklı yazıtlar üzerine N. Useev (2013a, 2013b, 2014a, 2014b, 2017, 2022), H. Şirin (2013, 2016b), H. Yıldız (2016, 2019, 2022, 2025), E. Aydın (2022, 2025a, 2025b, 2025c) ve E. Gürbüz (2026) gibi araştırmacılar yeni okuma ve anlamlandırma önerileri ortaya koymuşlardır.

Bu çalışmada Dağlık Altay yazıtları grubuna ait olan ve daha öncesinde üzerinde bütünlüklü çalışma yapılmayan Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı, ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Çalışma; daha önceki yayınlarda yer verilen transkripsiyonların, transliterasyonların ve anlamlandırmaların değerlendirilmesi, yazıtın runik harflerinin tanımlanması, karşılaştırılması ve incelenmesi ile runik harfli metnin yeni bir okuma ve anlamlandırmasının yapılmasına dayanmaktadır.

1. Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtı ve Konumu Hakkında Bilgiler

Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı, 1995 yılında E. E. Yamaeva tarafından keşfedilmiştir. Yazıt, Kulada köyünün 10 km güneyindeki Manırlu-Kobı vadisinde bulunan kayanın üzerinde yer alan yazıtlardan birisidir. Yazıt konum olarak küçük bir dağ silsilesinin güney yamacında, dağ eteğinden 120 m uzaklıkta yer almaktadır. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı 10 harften oluşan dikey bir yazıttır. Yazıtın satır uzunluğu 7,2 cm ve karakterlerinin/harflerinin yüksekliği ise 0,8-1,2 cm'dir. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtın incelemesi ve GPS koordinatlarının tespiti I. L. Kızlasov, İ. A. Nevskaya ve L.N. Tıbıkova tarafından yapılmıştır. Yazıtın GPS koordinatları, Dağlık Altay yazıtlarının yer aldığı projenin internet sitesinde 50.645287, 85.780357 şeklinde gösterilmiştir (Koçeev, 2006: 12; Tıbıkova vd. 2012: s. 96-97; Kızlasov 2019: 269-270).

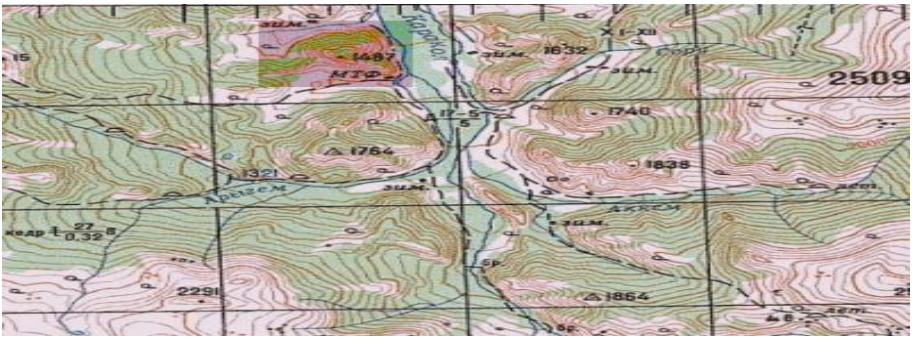

Şekil 1. Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtının Bulunduğu Yerin GPS Kaydı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A64/A64_M.PNG)

2. Yazıtla İlgili Önceki Okumalar ve Anlamlandırmalar[1]

Bu bölümde Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı üzerine yayın yapan L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya & M. Erdal (2012), Mozioğlu (2015, 2016) ve K. Konkobayev, N. Useyev & N. Şabdanaliyev (2015, 2021) gibi araştırmacıların çalışmalarında yer alan transkripsiyonlara, transliterasyonlara ve anlamlandırmalara yer verilecektir.

2.1. Tıbıkova vd. 2012: 97.

L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal tarafından hazırlanan kataloğun hem Rusça olarak basılı hazırlanan şeklinde hem de Rusça ve İngilizce olarak hazırlanan internet sitesinde Manırlu-Kobı II (A-65) yazıtının runik transliterasyonuna, (Latin) transliterasyonuna, transkripsiyonuna, Rusça ve İngilizce çevirisine yer verilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97).

Runik Harflerle Yazılışı: [Запись текста рунами / Runic transliteration]: 𐰀 𐰉/𐰃 𐰴/𐰋 𐰇/𐰚/𐰞/𐰖 𐰍 𐰋/𐰘 𐰴 𐰘 𐰖 𐰋/𐰘

Transliterasyon [Транслитерация / Transliteration]: d^1/y^1 p t^1 d^1/y^1(?) r^2 l^1/A/^{u}k/s^2(?) : y^1/b^2(?) ^{ü}k/n^1(?) $š^1$(?)

Transkripsiyon [Транскрипция / Transcription]: …. y(a)rok …

(Rusça) Çeviri [Перевод]: "…свет … [… ışık …]"

(İngilizce) Çeviri [Translation]: "…light … [… ışık …]"

2.2. Mozioğlu 2015: 188-189; Mozioğlu 2016: 271.

Emine Mozioğlu, yüksek lisans tezi olarak hazırladığı ilk çalışmasında Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından yayınlaan katalogdaki okuyuşu esas almıştır. Bu kataloğdaki okuyuştan hareketle Mozioğlu, metnin runik harfli yazımını, harf çevrimini, yazı çevrimini ve Rusçadan Türkçeye çevirisini sunmuştur. Yüksek lisans tezinden dayanarak hazırladığı ikinci çalışması olan kitap bölümünde de aynı bilgilere yer vermiştir ((Mozioğlu 2015: 188-189; Mozioğlu 2016: 271).

Metnin Runik Harflerle Yazılışı: 𐰀 𐰉/𐰃 𐰴/𐰍 𐰇/𐰚/𐰞/𐰖 𐰍 𐰋/𐰘 𐰴 𐰘 𐰖 𐰋/𐰘

Metnin Harf Çevrimi: d^1/y^1 p t^1 d^1/y^1(?) r^2 l^1/A/^{u}k/s^2(?) : y^1/b^2(?) ^{ü}k/n^1(?) $š^1$(?)

Metnin Yazı Çevrimi: …. y(a)rok …

Metnin Rusçadan Çevirisi: "…. ışık/aydınlık …"

2.3. Konkobayev vd. 2015: 216-217; Konkobayev vd. 2021: 226-227.

K. Konkobayev, N. Useyev ve N. Şabdanaliyev tarafından hazırlanan Türkçe ve Rusça kataloglarda, Manırlu-Kobı II (A-65) yazıtına ilişkin genel bilgilere, yazıt ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalara, yazıtın orijinal metnine, transliterasyonuna, transkripsiyonuna, tercümesine, yorumuna ve yazıtın

[1] Bu bölümde kullanılan farklı adlandırmaların ve terminolojilerin temel gerekçesi, her bir kaynakta benimsenen kullanım biçimlerinin korunmuş olmasıdır.

içeriğine yer verilmiştir (Konkobayev vd. 2015: 218-219; Konkobayev vd. 2021: 226-227).

Yazıtın Aslı / Metnin Runik Yazılışı [Запись Текста Рунами]: 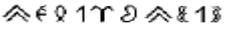

Yazıtın Transliterasyonu [Транслитерация Надписи]: t^1 g^2 b^2 p r^2 y^1/m t^1 d^1 p d^1

Yazıtın Transkripsiyonu [Транскрипция Надписи]: ….. (e)r(i)p b(e)g (a)t

Yazıtın (Türkçe) Çevirisi [Надписын Перевод]: "….. ulaşıp bey vur!"

Yazıtın (Rusça) Çevirisi [Надписын Перевод]: "... достигнув, бек, стреляй! [... ulaştıktan sonra, Bek, ateş et!]"

3. Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtının Harflerinin Karşılaştırılması

Bu bölümde kataloglarda tanımlanan harflerin, tarafımızca önerilen harfler ile Yenisey yazıtlarındaki harflerle karşılaştırmalı bir listesi sunulmuştur. Yenisey yazıtlarındaki harflerin tespitinde ve değerlendirilmesinde D. D. Vasilyev'in (1983a, 1983b) çalışmaları esas alınmıştır.

Yazıtın Harfleri	Tıbıkova, Nevskaya, Erdal 2012	Konkobayev, Useyev, Şabdanaliyev 2015	Konkobayev, Useyev, Şabdanaliyev 2021	Makale Yazarı	Yenisey Yazıtları
	/d^1/ ~ /y^1/	/d^1/	/d^1/	/d^1/	/d^1/
	/p/	/p/	/p/	/p/	/p/
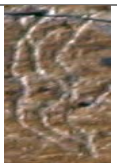	/d^1/	/d^1/	/d^1/	/d^1/	/d^1/
	/t^1/	/t^1/	/t^1/	/t^1/	/t^1/

	/d^1/ ~ /y^1/ (?)	/y^1/ ~ /m/	/y^1/ ~ /m/	/d^1/	/d^1/
	/r^2/	/r^2/	/r^2/	/r^2/	/r^2/
	/l^1/ ~ /A/ ~ /^{u}k/ ~ /s^2/ (?)	/p/	/p/	/p/	/p/
	/y^1/ ~ /b^2/	/b^2/	/b^2/	/y^1/	/y^1/
	/^{ü}k/ ~ /n^1/ (?)	/g^2/	/g^2/	/ŋ/	/ŋ/
	/$ş^1$/ (?)	/t^1/	/t^1/	/r^2/	/r^2/

4. Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtının Harflerinin İncelenmesi

Makalenin bu bölümünde Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtında yer alan her bir harfin epigrafik incelemesi yapılmıştır. Yazıtta yer alan harfler, katalog çalışmalarında tanımlanan harf şekilleri ile Yenisey yazıtlarında yer alan harf şekilleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır ve harflerin tanımlanmasına dair açıklamalara yer verilmiştir. Ayrıca yazıtın bazı harfleri ile ilgili tarafımızca yapılan önerilere ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Yazıttaki birinci harfin, Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından /d^1/ veya /y^1/ şeklinde okunabileceği ifade edilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev tarafından Türkçe ve Rusça olarak hazırlanan kataloglarda /d^1/ olarak verilmiştir (Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Manırlu-Kobı (A-64) yazıtındaki bu harf, benzer biçim ile Yenisey yazıtlarından Çaa-Höl II (E-14) yazıtında /d^1/ olarak yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 105-106; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Çaa-Höl II (E-14) yazıtı, 3. satır: $b^1r^1d^1$Im /b(a)rdım/ (Vasilyev 1983b: 21, 93; Aydın 2015: 62; Aydın 2019: 79).

Yazıttaki ikinci harf, yazıt üzerine yayın yapan bütün araştırmacılar tarafından /p/ olarak verilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97; Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Bu harf, benzer biçimiyle birçok Yenisey yazıtında /p/ olarak yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 129; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Çaa-Höl VIII (E-20) yazıtı, 2. satır: $k^2wl^2g^2p^1$A /kül(ü)g (a)p(a)/ (Vasilyev 1983b: 22, 94; Aydın 2015: 68; Aydın 2019: 88).

Yazıttaki üçüncü harf, yazıt üzerine yayın yapan bütün araştırmacılar tarafından /d^1/ olarak okunmuştur (Tıbıkova vd. 2012: 97; Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Manırlu-Kobı (A-64) yazıtındaki bu harf, benzer biçim ile Yenisey yazıtlarından Çaa-Höl VII (E-19) yazıtında /d^1/ olarak yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 105-106; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Çaa-Höl VII (E-19) yazıtı, 1. satır: $y^1g^1Id^1$A /y(a)gıda/ (Vasilyev 1983b: 22, 94; Aydın 2015: 68; Aydın 2019: 87).

Yazıtta ters olarak yazılan dördüncü harf, yazıt üzerine yayın yapan bütün araştırmacılar tarafından /t^1/ olarak verilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97; Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Manırlu-Kobı (A-64) yazıtında ters olarak yazılan bu harf, /t^1/ şeklinde birçok Yenisey yazıtında bulunmaktadır (Vasilyev 1983a: 137; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Çaa-Höl VI (E-18) yazıtı, 3. satır: y^1It^1A /yıta/ (Vasilyev 1983b: 62, 93-94; Aydın 2015: 67; Aydın 2019: 86).

Yazıttaki beşinci harf, Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından /d^1/ veya /y^1/(?) olarak verilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev tarafından hazırlanan Türkçe ve Rusça kataloglarda /y^1/ veya /m/ olarak okunmuştur (Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Manırlu-Kobı (A-64) yazıtındaki bu harf, benzer biçim ile Yenisey yazıtlarından Oznaçennaya I (E-25) yazıtında /d^1/ olarak yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 105-106; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Oznaçennaya I (E-25) yazıtı, 3. satır: $d^1r^1l^1d^1$m /(a)dr(ı)ld(ı)m/ (Vasilyev 1983b: 24, 101; Aydın 2015: 76; Aydın 2019: 97).

Yazıttaki altıncı harf, yazıt üzerine yayın yapan bütün araştırmacılar tarafından /r[2]/ olarak verilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97; Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Bu harf, /r[2]/ şeklinde birçok Yenisey yazıtında yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 131-132; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Altın-Köl II (E-29) yazıtı, 7. satır: r[2]r[2]d[2]m /(e)r (e)rd(e)m/ (Vasilyev 1983b: 25, 103; Aydın 2015: 85; Aydın 2019: 109).

Yazıttaki yedinci harf, Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından birden fazla okuma olasılığı ile /l[1]/, /A/, /[u]k/ ve /s[2]/ (?) şeklinde olabileceği belirtilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev tarafından hazırlanan Türkçe ve Rusça kataloglarda ise /p/ şeklinde verilmiştir (Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Manırlu-Kobı (A-64) yazıtındaki bu harf incelendiğinde, ilk bakışta Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal'ın önerdiği gibi birden çok harf biçimine işaret ettiği düşünülebilir. Ancak yazıtın diğer harflerinde de görülebilen keskin çizgi izi dikkat alındığında, söz konusu harfin Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev'ın önerdiği gibi /p/ olarak değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Ayrıca bu harfin yer aldığı kısım için önerilen okuma ve anlamlandırma önerisiyle birlikte kelime ile ekin morfolojik uyumu da dikkate alındığında harfin /p/ olarak okunması daha güçlü bir ihtimaldir. Bu harf, /p/ şeklinde birçok Yenisey yazıtında yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 129; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Çaa-Höl VIII (E-20) yazıtı, 2. satır: k[2]wl[2]g[2]p[1]A /kül(ü)g (a)p(a)/ (Vasilyev 1983b: 22, 94; Aydın 2015: 68; Aydın 2019: 88).

Yazıtın sekizinci harfi, Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından /y[1]/ veya /b[2]/ olarak tespit edilmiştir (Tıbıkova vd. 2012: 97). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev tarafından hazırlanan Türkçe ve Rusça kataloglarda ise /b[2]/ olarak verilmiştir (Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Bu harfin /y[1]/ olarak okunması da mümkündür. Nitekim aynı harf biçimi, Yenisey yazıtlarından E-1. Uyuk-Tarlak yazıtında /y[1]/ şeklinde yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 105-106; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Uyuk-Tarlak (E-1) yazıtı, 1. satır: ~ y[1]şmd[1]A /y(a)ş(ı)mda/ (Vasilyev 1983b: 14, 59, 82; Aydın 2015: 35; Aydın 2019: 43).

Yazıttaki dokuzuncu harf, Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından /[ü]k/ veya /n[1]/ (?) şeklinde okunmuştur (Tıbıkova vd. 2012: 97). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev tarafından hazırlanan Türkçe ve Rusça kataloglarda ise /g[2]/ olarak verilmiştir (Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtındaki bu harfin keskin çizgi izi takip edildiğinde, üst ve orta çizgilerinin yassı şekilde çekildiği ve ters yazılmış bir /ŋ/ biçimi sergilediği görülmektedir. Bu nedenle söz konusu harfin /ŋ/ olarak da okunması mümkündür. /ŋ/ harfi Yenisey yazıtlarında , , , şeklinde birçok biçimiyle bulunmaktadır (Vasilyev, 1983a, s. 126; Vasilyev, 1983b, s. 7). → krş. Çaa-Höl II (E-14) yazıtı, 3. satır: t[2]ŋr[2]I: ėl[2]mk[2]A /t(e)ŋri : ėl(i)mke/ (Vasilyev 1983b: 21, 93; Aydın 2015: 62; Aydın 2019: 79).

Yazıttaki onuncu harf, Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından /ş[1]/ (?) şeklinde okunmuştur (Tıbıkova vd. 2012: 97). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev tarafından hazırlanan Türkçe ve Rusça kataloglarda ise /t[1]/ olarak verilmiştir (Konkobayev vd. 2015: 216; Konkobayev vd. 2021: 226). Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtındaki bu harf, /r[2]/ olarak da okunabilir. Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal'ın hazırladığı kataloğunun internet sayfasında yer alan yazıt fotoğrafı incelediğinde ve harfin keskin çizgi izi takip edildiğinde, sol ve sağ taraftaki yatay kuyruk çizgilerinin silik, orta çizgisinin ise belirgin olduğu görülmektedir. Bu özellikler, söz konusu harfin /r[2]/ olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu harf, /r[2]/ şeklinde ve benzer biçimleri ile birçok Yenisey yazıtında yer almaktadır (Vasilyev 1983a: 131-132; Vasilyev 1983b: 7). → krş. Altın-Köl II (E-29) yazıtı, 7. satır: r[2]r[2]d[2]m /(e)r (e)rd(e)m/ (Vasilyev 1983b: 25, 103; Aydın 2015: 85; Aydın 2019: 109).

5. Manırlu-Kobı I (A-64) Yazıtı için Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma

Runik Transliterasyon: 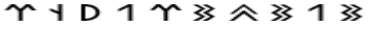

Transliterasyon: d[1] p d[1] t[1] d[1] r[2] p y[1] ŋ r[2]

Transkripsiyon: (a)d(ı)p (a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p (a)y(ı) (e)ŋ(e)r

Anlamlandırma: "(kişinin) kafası karışık olunca sıkıntı(lı)$_2$ olup/hissedip çok korkar"

6. Notlar

(a)d(ı)p: Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal, bu kısımla ilgili herhangi bir okuma ve anlamlandırma yapmamıştır (Tıbıkova vd. 2012: 97). Hem yüksek lisans tezinde hem de kitap bölümünde Mozioğlu; Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal'ın katalog çalışmasını takip etmiş ve bu kısım ile ilgili herhangi bir farklı okuma veya değerlendirme ortaya koymamıştır (Mozioğlu 2015: 184; Mozioğlu 2016: 270). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev ise ne Türkçe ne de Rusça katalog çalışmalarında bu bölümle ilgili herhangi bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunmamışlardır (Konkobayev vd. 2015: 216-217; Konkobayev vd. 2021: 226). Dağlık Altay yazıtlarından Kuray I (A-4) yazıtında görüldüğü üzere (krş. Aydın 2022: 7-20), Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtında da ünlüler yazılmamıştır. Bu nedenle yazıtın ilk iki harfi /d[1]/ ve /p/ olarak değerlendirildiğinde, söz konusunu bu kısım ile ilgili birkaç okuma olasılığı ortaya çıkmaktadır: 1). *(a)d(ı)p* < *ad-ıp* < *ad-* 'aklı karışık olmak', 'değişmek'; 2). *(ı)d(ı)p* < *ıd-ıp* < *ıd-* 'göndermek'; 3). *(u)d(ı)p* < *udı-p* < *udı-* 'uyumak'; 4). *(u)d(u)p* < *ud-up* < *ud-* 'takip etmek'.

Bu okuma olasılıkları arasında yazıtın bütünü için önerilen okuma ve anlamlandırmayla gösterdiği semantik uyum dikkate alındığında, bu kısım *(a)d(ı)p* şeklinde okunabilir ve '(kişinin) kafası/aklı karışık olunca' anlamı verilebilir. *ad-* fiili ile */-(I)p/* zarf-fiil ekinden oluşan kelimenin kökü tespit edilebildiği kadarıyla Eski Türk yazıtlarının sözvarlığı içerisinde yer almamaktadır. *ad-* fiili esasen Eski Uygurcada 'aklı karışık olmak' ve 'değişmek' anlamlarıyla iki farklı kök biçiminde yer almaktadır (Clauson 1972: 36; Erdal

1991: 367, 535; Wilkens 2021: 6). 'aklı karışık olmak' anlamındaki fiil[2], Eski Uygurca Brāhmī harfli metinde (Gabain 1954: 57, 86; Maue 2008: 146-147, 150; Maue 2015: 311-312); 'değişmek' anlamındaki fiil[3] ise Eski Uygurca Hsüan-Tsang Biyografisi X. bölümde (Tezcan 1975: 42; Şen 2002: 9) yer almaktadır.

(a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p: Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal, bu kısımla ilgili üçüncü, dördüncü ve beşinci harfi /y[1]/, /r[2]/ ve /[u]k/ alarak *y(a)rok* okuyup '…свет … […ışık…]' ~ '…light… […ışık…]' şeklinde anlamlandırmışlardır. Ayrıca ters dönmüş /t[1]/ harfinin çok nadir görüldüğüne dikkat çekmişlerdir (Tıbıkova vd. 2012: 97). Mozioğlu çalışmalarında Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal'ın katalog çalışmasında yer verdiği okuyuşu ve anlamlandırmayı izlemiştir (Mozioğlu 2015: 184; Mozioğlu 2016: 270). Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev ise hem Türkçe hem de Rusça katalog çalışmalarında son iki harfi /r[2]/ ve /p/ alarak *(e)r(i)p* okuyup 'ulaşıp' ~ 'достигнув [ulaştıktan sonra]' şeklinde anlamlandırmışlardır (Konkobayev vd. 2015: 216-217; Konkobayev vd. 2021: 226-227). Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının bu kısmında yer alan /d[1] t[1] d[1] r[2] p/ harfleri, yazıtın ünlü seslerinin yazılmamasından dolayı *(a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p* şeklinde okunabilir ve 'sıkıntı(lı)$_2$ olup/sıkıntı(lı)$_2$ hissedip' şeklinde anlamlandırılabilir.

Eski Türk yazıtlarında *ada* ve *tuda* kelimeleri tespit edilememiştir (Nadelyaev vd. 1969: 7-8, 584; Clauson 1972: 40, 452). Eski Uygurcada *ada* 'zarar, sıkıntı, güçlük, tehlike, zor durum, üzüntü, engel, zorluk, terslik, aksilik, ters bir şey' (Röhrborn 2015: 13-16; Wilkens 2021: 6) ve *tuda* ise 'tehlike, engel, zorluk' (Wilkens 2021: 752) anlamlarıyla yer almaktadır. Eski Uygurcada *ada tuda*, *ada emgek*, *ada karşı*, *ada korkınç* şeklinde ikilemelerde yer almaktadır (Şen 2002: 9; Ölmez 2017: 248; Wilkens 2021: 6). Eski Türk yazıtlarında 'ermek, oluşmak, olgunlaşmak; (*el /il, bodun* sözleriyle) kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak, ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde olmak; yardımcı fiil' (Şirin 2016a: 546-548, 727) ve Eski Uygur metinlerinde 'olmak, var olmak, bulunmak, mevcut olmak; bulunmak; meydana gelmek; sahip olmak, malik olmak, hak sahibi olmak; (bir yerde) kalmak, oturmak, ikamet etmek, yaşamak; meydana gelmek, oluşmak, gerçekleşmek, ortaya çıkmak; yardımcı fiil' (Wilkens 2021: 111) anlamlarıyla yer alan *er-* fiili, Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının bu kısmında yardımcı fiil göreviyle ve zarf-fiil biçimiyle *ada tuda* isimlerini fiil durumuna getirmiştir. Esasen Eski Uygurca metinlerde çok sayıda örnekte *ada tuda* ikilemesi *bol-* ve *kıl-* yardımcı fiilleriyle yüklem oluşturmuştur. → krş. TT VI, 233. satır: *ig agrıg ölüm ulatı ada tuda bolur* (Bang vd. 1934: 122; Röhrborn 2010: 15); Tiş, 769-770. satır: *kadır y(a)vlak ada tuda kılu umagaylar* (Yakup 2006: 98; Röhrborn 2010: 15). Az sayıda örnekte ise isim bildirmesiyle yüklem yapıldığı görülmektedir. → krş. KP, XVII. 1. satır: *bir ada ol erür* (Hamilton 1998: 163; Röhrborn 2010: 15); KP XXXVIII.8. satır: *ertiŋü alp ada tėtir* (Hamilton 1998: 163; Röhrborn 2010: 15).

[2] *ad-* (I) 'aklı karışık olmak' (Wilkens 2021: 6). Bu fiil için araştırmacılar farklı okuma ve anlamlandırma önerileri sunmuşlardır (Röhrborn 1977-1998: 254; Maue 2008: 146-147, 150; Röhrborn 2010: 98; Maue 2015: 311-312).

[3] *ad-* (II) 'değişmek' (Wilkens 2021: 6). Bu fiilin okunuşu ve anlamlandırması ile ilgili çeşitli yorumlar da mevcuttur (Zieme 1978: 329; Mirsultan 2010: 137; Röhrborn 2010: 192).

(a)y(ı) (e)ŋ(e)r: Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal, bu kısımla ilgili herhangi bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunmamışlardır (Tıbıkova vd. 2012: 97). Mozioğlu da çalışmalarında Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal'ın katalog çalışmasını takip etmiş ve bu kısım ile ilgili farklı bir okuma önermemiştir (Mozioğlu 2015: 184). Buna karşılık Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev ise Türkçe ve Rusça katalog çalışmalarında bu kısmı *b(e)g (a)t* şeklinde okuyarak 'bey vur!' ~ 'бек, стреляй! [Bek, ateş et!]' biçiminde anlamlandırmışlardır (Konkobayev vd. 2015: 216-217; Konkobayev vd. 2021: 226-227). Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının bu kısmında yer alan /y[1] ŋ r[2]/ harfleri, yazıtta ünlü seslerin yazılmaması nedeniyle *(a)y(ı) (e)ŋ(e)r* şeklinde okunabilir. Bu okuma doğrultusunda söz konusu bölüm 'çok korkar' şeklinde anlamlandırabilir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Eski Türk yazıtlarında *ayı* (Nadalyaev vd. 1969: 28; Clauson 1972: 267) kelimesi yerine Moğolistan ve Yenisey yazıtlarında *üküş* [~ *öküş*] 'çok, fazla, aşırı derecede' (Ölmez 2015: 364; Aydın 2015: 215; Şirin 2016a: 737; Aydın 2019: 273) kelimesi yer almaktadır. Eski Uygurca metinlerde *üküş* 'çok, pek çok, bol; çok fazla, fazlasıyla, aşırı; ayrıntılı; çoğunluk, kalabalık; birçok (şey), büyük sayıda' (Wilkens 2021: 821) kelimesinin yanında *ayı* kelimesi de 'çok, büyük ölçüde, son derece, fevkalade, çok iyi, gerçekten' gibi farklı anlamlarla yer almaktadır (Röhrborn 1977-1998: 300-301; Erdal 1991: 267; Röhrborn 2017: 80-82; Wilkens 2021: 87). Bununla birlikte Eski Uygurca metinlerde *ayı* kelimesi *ayı ırak* 'çok uzak', *ayı ked* 'çok$_2$', *ayı kiçig* 'çok küçük', *ayı koduru* 'çok$_2$', *ayı kudı* 'çok$_2$, son derece$_2$', *ayı ulug* 'çok büyük' ve *ayı üküş* 'pek çok' gibi kalıplaşmış yapılarda ve ikilemelerde yer almakta ve sıfat olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. → bkz. HT V, 264-265. satır: *şilabadrė açari ıdmayukıŋa* ***ayı kudı*** *öpkesi kelip ınçe tėp sav ıḍdı* (Dietz vd. 2015: 59); HT V, 1826-1827. satır: *edgü edgü* ***[ay]ı uz*** *sözlediŋiz* (Dietz vd. 2015: 198); HT V, 2004. satır: *balıkı* ***ay[ı] ėdiz*** *ermez* (Dietz vd. 2015: 214); HT VII, 854. satır: ***ayı*** *yme* ***edgü ay*** *ėligler hanlarnıŋ agırlıg ıdok savları* (Röhrborn 1991: 81); HT IX, 855. satır: *yürekin yėėl sıkıp* ***ayı kudı*** *emgengüçi erdi* (Aydemir 2013: 122-134). Ayrıca Eski Uygurca metinlerde *ayı* kelimesinin zarf olarak kullanımını gösteren örnekler de mevcuttur. → bkz. BT III, 368. satır: ***ayı*** *taŋlatdı* 'çok şaşırttı' (Tezcan 1974: 44); HamTouHou, 20, 13. satır: *muntag sav ėşidip* ***ayı*** *busant(ı)maz* 'Ama sonra, kaçak adamın ağzından böyle bir haber duyunca, çok korktuk' (Hamilton 1986: 110-111). Erdal, *ayı* 'çok' kelimesinin *ayıg* 'kötü' kelimesinin kısaltılmış hali gibi göründüğünü, çünkü birçok dilde 'korkunç' gibi anlama sahip kelimelerin sadece yoğunlaştırıcı bir anlam kazanarak pekiştirme derecelerinin düşürüldüğüne dikkat çeker (Erdal 2004: 345). Eski Türk yazıtlarında *eŋ-* fiili yer almamaktadır. Eski Uygurca metinlerde 'eğmek, bükmek, kıvırmak; döndürmek' ve 'korkmak, dehşete düşmek, ürkmek; endişelenmek, rahatsız olmak; şaşırmak' anlamlarına sahip iki ayrı *eŋ-* fiili bulunmaktadır (Nadalyaev 1969: 174; Clauson 1972: 168; Erdal 1991: 305, 536; Röhrborn 2010: 142-143; Wilkens 2021: 109). Fiil, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te 'şaşmak, hayret etmek, şaşalamak' (Kaçalin, Ölmez 2023: 596) ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 73 numarada kayıtlı *Satırlararası Türkçe Kur'an Tercümesi*'nde 'hayrete düşmek, hayretten donup kalmak' (Ünlü 2018: 261) anlamlarıyla yer almaktadır.

7. Sonuç

Bu çalışmada, daha öncesinde üzerinde bütünlüklü çalışma yapılmayan Dağlık Altay yazıtlarından Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Yazıtla ilgili L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal ile K. Konkobayev, N. Useyev ve N. Şabdanaliyev'in katalog çalışmaları haricinde herhangi bir müstakil çalışma bulunmamaktadır. Yazıtla ilgili ilk okuma ve anlamlandırma denemeleri bu katalog çalışmalarında yapılmıştır. Yazıt, katalog çalışmalarının ilkinde *y(a)rok* 'ışık', ikincisinde ise *(e)r(i)p b(e)g (a)t* 'ulaşıp bey vur' şeklinde okunup anlamlandırılmıştır. Yazıt ile ilgili farklı okumaların ve anlamlandırmaların olmasının nedenleri arasında yazıttaki ünlülerin hiç birisinin yazılmamış olması ve ihtilaflı harflerin bulunması gösterilebilir. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı, bu kataloglarda yer alan fotoğraflardan ve estampajlardan/çizimlerden hareketle yeniden ele alınmış, yazıtın runik harfleri Yenisey yazıtlarındaki harflerle karşılaştırılmış, yeni bir okuma ve anlamlandırma yapılarak yazıt tekrardan değerlendirilmiştir. Yazıttaki runik harfler, Yenisey yazıtlarındaki benzer harf biçimleriyle karşılaştırılmış ve özellikle yazıttaki ihtilaflı harfler yeniden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda yazıtın ihtilaflı olan birinci, beşinci, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu harflerinin yeni bir paleografik tanımlanması yapılmıştır. Yazıtın ihtilaflı olan bu harflerinin yeniden tanımlanması sonucunda yazıtın 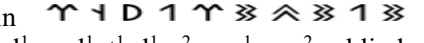 şeklinde runik harflere sahip olabileceği, d^1 p d^1 t^1 d^1 r^2 p y^1 ŋ r^2 şeklinde transliterasyonun yapılabileceği, *(a)d(ı)p (a)d(a) t(u)d(a) (e)r(i)p (a)y(ı) (e)ŋ(e)r* şeklinde okunabileceği ve '(kişinin) kafası karışık olunca sıkıntı$(lı)_2$ olup/hissedip çok korkar' şeklinde anlamlandırabileceği ortaya konmuştur. Ayrıca Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtı, hem Eski Türk yazıtlarında henüz tespit edilemeyen kelimeleri ihtiva etmesi hem de Eski Uygurca metinlerde sınırlı sayıda örneğe sahip kelimeleri içermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kısaltmalar

….$_2$: ikilemeleri gösterir. , **….$_3$:** üçlemeleri gösterir., **bkz.:** bakınız., **çev.:** çeviren., **HamTouHou:** *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siécle de Touen-houang*. T. 1-2. → Hamilton 1986., **HT IX:** Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX. → Aydemir 2013., **HT V:** Die alttürkische Xuanzang-Biographie V. → Dietz vd. 2015., **HT VI:** Die alttürkische Xuanzang-Biographie VI. → Röhrborn 1991., **HT X:** Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. → Mirsultan 2010., **vd.:** ve diğerleri., **KP:** *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası. Kalyāṇaṃkara ve Pāpaṃkara* . → Hamilton 1998., **krş.:** karşılaştırınız , **TT VI:** *Türkische Turfantexte. VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. → Bang vd. 1934.., **Tiş:** *Dišastvustik. Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuşparişat-sūtra*. → Yakup 2006.

Kaynakça

AYDEMİR, Hakan (2013). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX*. Wiesbaden: Harrassowitz.
AYDIN, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen.
AYDIN, Erhan (2019). *Sibirya'da Türk İzleri*. İstanbul: Kronik.
AYDIN, Erhan (2021). "Eski Türkçe Çağı: Türk Runik Harfli Yazıtlar Dönemi". *Kökler: Yay Çeken Kavimlerin Şafağı. Dil, Arkeoloji, Tarih, Antropoloji ve Etnografya Işığında Altay*

Halklarının Kökeni. I. Cilt: Dil ve Edebiyat (Edt. Sergen Çirkin). İstanbul: Ötüken, 341-381.

AYDIN, Erhan (2022). "Dağlık Altay Yazıtlarından Kuray I (A 4) Üzerinde Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma". *Journal of Old Turkic Studies*, 6/1: 7-20.

AYDIN, Erhan (2025a). "Ocak Kelimesinin Aslı: Dağlık Altay'dan Kuray II (A 5) Yazıtı Üzerinde Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 113: 63-74.

AYDIN, Erhan (2025b). "Dağlık Altay'dan Yabogan Yazıtı (A 84) Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar". *Türk Kültürü*, 2025/1: 1-20.

AYDIN, Erhan (2025c). "Bolshoy-Yaloman III Inscription-A New Reading and Interpretation". *Written Monuments of the Orient*, 11/2(23): 50-64.

BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von; RACHMATI; G[abdul]. R[aşid]. (1934). *Türkische Turfantexte. VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon.

DIETZ, Siglinde; ÖLMEZ, Mehmet; RÖHRBORN, Klaus (2015). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*. Wiesbaden: Harrassowitz.

ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation. A FunctionalApproach to the Lexicon, Vol.I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.

ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.

ERDAL, Marcel; KUBAREV, Gleb (2019). "Güneydoğu Altay'daki Sarı-Kobı Yazıtı" (Çev. Rysbek Alimov). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 30: 227-239.

GABAIN, Annemarie von (1954) *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmī-schrift*. Berlin.

GÜRBÜZ, Emine (2026). "Dağlık Altay Yazıtlarından Mendür-Sokkon V (A-36) Yazıtı Üzerine Okuma ve Anlamlandırma Denemesi". *Söylem Filoloji Dergisi*, 11(2): 938-959.

HAMILTON, James (1986). *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siécle de Touen-houang*. T. 1-2. Paris: Peeters.

HAMILTON, James (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası. Kalyāṇaṃkara ve Pāpaṃkara* (Çev. Ece Korkut, İsmet Birkan). Ankara: Simurg.

KAÇALİN, Mustafa S[inan]; ÖLMEZ, Mehmet (2023). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Türk Dilinin İlk Sözlüğü*. İstanbul: Vakıfbank Kültür.

KIZLASOV, I[gor] L[eonidoviç] (2019). "Svidetel'stva dal'nego prodvijeniya yeniseyskogo runiçeskogo pis'ma na zapad. (Odna iz form samovospriyatiya v severnom maniheystve)". *Zvuçat Liş' Pis'mena. K yubileyu A. A. Medıntsevoy* (edt. V. Yu. Koval'). Moskva: Institut Arheologii RAN, 251-290.

KOÇEEV, V[iktor] A[leksandroviç] (2006). *Svod Drevnetyurkskikh Runicheskikh Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: Akın.

KONKOBAYEV, Kadıralı; USEYEV, Nurdin; ŞABDANALİYEV, Negizbek (2015). *Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü*. Astana: Gılım.

KONKOBAYEV, Kadıralı; USEYEV, Nurdin; ŞABDANALİYEV, Negizbek (2021). *Atlas Drevnetyurkskih Pismennıh Pamyatnikov (v 7 tomah)*. Bişkek, Nur-Sultan: Bilge.

MAUE, Dieter (2008). "An Uighur Version of Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅgahṛdayasaṃhitā". *Asian Medicine*, 4/1: 113-173.

MAUE, Dieter (2015). *Alttürkische Handschriften. Teil 19: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift, Teil 2*. Stuttgart: Franz Steiner.

MİRSULTAN, Aysima (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X*. Wiesbaden: Harrassowitz.

MOZİOĞLU, Emine (2015). *Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

MOZİOĞLU, Emine (2016). "Altay Yazıtları". *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler* (Edt. Igor Kormuşin vd.). Ankara: Bilgesu, 228-311.

NADELYAEV, V[ladimir] M[ihayloviç] vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. İzdat. Nauka, Leningradskoye Otd., Leningrad.

NEVSKAYA, İrina (2011). "Recently discovered Old Turkic Runic inscriptions in Mountainous Altai". *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler* (Edt. Mehmet Ölmez, Fikret Yıldırım). İstanbul: Eren, 9-20.

NEVSKAYA, İrina (2022). "Old Turkic runic inscriptions in the Altai Mountains and their reflection of traditional beliefs and religion of the ancient Turkic population: the case of the inscription Kuttuu-I". *Religion and State in the Altaic World* (Edt. Oliver Corff). Berlin, Boston: De Gruyter, 153-160.

NEVSKAYA, İrina vd. (2018). "3D documentation of Old Turkic Altai runiform inscriptions and revised readings of the inscriptions Tuekta-V and Bichiktu-Boom-III". *Turkic Languages*, 22: 194-216.

NEVSKAYA, İrina; MARCEL, Erdal (2015). "Introduction". *Interpreting the Turkic Runiform Sources and the Position of the Altai Corpus* (Edt. Irina Nevskaya, Marcel Erdal). Berlin: Klaus Schwarz, 8-16.

NEVSKAYA, İrina; TIBIKOVA, Larisa (2018) " The New Way of Reading of the Ancient Turkic Inscription Bichiktu-Boom-III According to the 3D Fixation Data". *Russian Turcology*, No. 3-4 (20-21): 11-23.

ÖLMEZ, Mehmet (2015). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu.

ÖLMEZ, Mehmet (2017). "Eski Uygurca İkilemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 65/2: 243-311.

RÖHRBORN, Klaus (1977-1998) *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1–6*. Wiesbaden: Franz Steiner.

RÖHRBORN, Klaus (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*. Wiesbaden: Harrassowitz.

RÖHRBORN, Klaus (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab- – äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner.

RÖHRBORN, Klaus (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 1: a – asvık*. Stuttgart: Franz Steiner.

RÖHRBORN, Klaus (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 2: aš – äžük*. Stuttgart: Franz Steiner.

ŞEN, Serkan (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

ŞİRİN, Hatice (2013). "Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine". *Bengü Belek Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Edt. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 457-464.

ŞİRİN, Hatice (2016a). Eski *Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ŞİRİN, Hatice (2016b). "Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları: Yeni Okuma ve Anlamlandırma Denemeleri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42: 167-172.

TEZCAN, Semih (1974). *Das Insadi-Sūtra*. Berlin. Akademie.

TEZCAN, Semih (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*. Doçentlik Çalışması Ankara.

TIBIKOVA, L[arisa] N[ikolaevna]; NEVSKAYA, I[rina] A[natolyevna]; ERDAL, M[arcel] (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennıy Universitet.

TIBIKOVA, Larisa N[ikolaevna]; TIBIKOVA, Alexandra T[aibanovna] (2015). "Documentation and Research on Old Turkic Runic Inscriptions of the Altai Mountains". *Interpreting the Turkic Runiform Sources and the Position of the Altai Corpus* (Edt. Irina Nevskaya, Marcel Erdal). Berlin: Klaus Schwarz, 186-200.

USEEV, Nurdin (2013a). "Altay Cumhuriyeti Yazıtlarından A 78 (Kurgak I) Yazıtı ya da Eski Türklerde Kurbanlık Yazısı". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 61/1: 101-118.

USEEV, Nurdin (2013b). "Köpçegen (A 49) Yazıtı". *Yalım Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı* (Edt. Hatice Şirin User, Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 607-612.

USEEV, Nurdin (2014a). "Kalbak-Taş XX (A 43) ve Kalbak-Taş XXI (A 44) Yazıtları ya da Eski Türklerde Okuryazarlık". *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51: 5101-5115.

USEEV, Nurdin (2014b). "Altay Yazıtlarından Bar-Burgazı II (A 21) Yazıtı". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3/1: 22-28.

USEEV, Nurdin (2017). "Altay Yazıtlarından Yabogan (A 84) Yazıtı ve Köktürkçe Vefeyat, At Tasviri Formülleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 65/1: 105-128.

USEEV, Nurdin (2022). "Dağlık Altay Cumhuriyeti Yazıtları". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim adresi: http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/daglik-altay-cumhuriyeti-yazitlari. [Erişim tarihi: 01 Mart 2026].

ÜNLÜ, Suat (2018). *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) Örnekli – Açıklamalı Sözlük A-K (7.Cilt)*. Konya: Konya Selçuklu Belediyesi.

VASILYEV, Dmitriy D[mitriyeviç] (1983a). *Grafiçeskiy Fond Pamyatnikov Tyurkskoy Runiçeskoy Pis'mennosti Aziatskogo Areala (Opıt Sistematizatsii)*. Moskva: Izdatel'stvo "Nauka".

VASILYEV, Dmitriy D[mitriyeviç] (1983b). *Korpus Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov Basseyna Yeniseya*. Leningrad "Nauka": Leningradskoe Otdelenie.

VASILYEV, Dmitriy D[mitriyeviç] (2013b). *Korpus Tyurkskih Runiçeskih Nadpisey Yujnoy Sibiri. Çast' 1: Drevnetyurkskaya Epigrafika Altaya*. Astana: Too (Prosper Print).
VAVULIN, Mikhail; NEVSKAYA, Irina; TIBIKOVA, Larisa (2019). "Digital macrophotogrammetry in documentation of Old Turkic runiform inscriptions in the Altai Mountains". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 19/2: 81-104.
WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
YAKUP, Abdurishid (2006). *Dišastvustik. Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuşparişat-sūtra*. Wiesbaden: Harrassowitz.
YILDIZ, Hülya (2016). "New Analyses on Some Kalbak-Tash Inscriptions". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69/4: 379-390.
YILDIZ, Hülya (2019). "A New Analysis of Kalbak Taš I (A-23) Inscription". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 72/3: 309-323.
YILDIZ, Hülya (2022). "A New Analysis of the Kalbak Taš XV (A-33) Inscription". *Religion and State in the Altaic World* (Edt. Oliver Corff). Berlin, Boston: De Gruyter: 223-232.
YILDIZ, Hülya (2025). "Some Notes on the Tuekta IV (A-88) Inscription in the Gorno-Altai Region". *Turkic Languages*, 29/2: 207-221.
ZIEME, Peter (1978). "Zur Lexikopraphie des Alttürkischen". *Orientalistische Literaturzeitung*, 73/1-6: 163-165.

Ekler

MANIRLU-KOBI I (A-64) YAZITININ RESİMLERİ

Ek 1. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının yüksek çözünürlüklü resmi
https://www.altay.uni-frankfurt.de/A64/MANKOB1_F.JPG
(Tıbıkova vd. 2012: 97)

Ek 2. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının resmi
https://www.altay.uni-frankfurt.de/A64/MANKOB1_R.JPG

Ek 3. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının resmi
(Konkobayev vd. 2015: 217; Konkobayev vd. 2021: 227)

MANIRLU-KOBI I (A-64) YAZITININ ÇİZİMLERİ

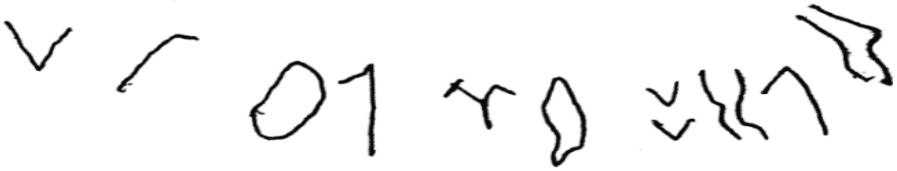

Ek 4. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının çizimleri
https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A64/MANKOB1_X.PNG
(Tıbıkova vd. 2012: 97)

Ek 5. Manırlu-Kobı I (A-64) yazıtının çizimleri
(Konkobayev vd. 2015: 217; Konkobayev vd. 2021: 227)